

Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller'in Türkiye Ziyaretinin Değerlendirilmesi

A Historian of Religions at
the Ottoman Palace:
Evaluation of Max Müller's
Visit to Turkey

Ahmet Türkan

Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ahmet.turkan@dpu.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0001-9788-5869>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	09.12.2020
Kabul Tarihi Date Accepted	05.02.2021
Yayın Tarihi Date Published	30.06.2021
Atıf Citation	Ahmet Türkan. "Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller'in Türkiye Ziyaretinin Değerlendirilmesi". <i>Oksident</i> 3/1 (2021): 1-30.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.838196

Öz

Max Müller 19. yüzyıl İngiltere'sinin önemli din araştırmacılarından. Dinler Tarihinin kurucusu olarak kabul edilen Müller Doğu Dinleri araştırmaları ile dikkati çeker. Onun Hinduizmle ilgili araştırmaları İngiltere'nin kolonist anlayışı ile aynı paralellikte devam eder. Ancak Müller'in 1893 yılında eşi ile birlikte İstanbul ve Bursa'yı ziyareti tümüyle olmasa da pek çok önyargısını ortadan kaldırır. Bu ziyarette Müller, Sultan Abdülhamid'le görüşür ve sıcak ilişki kurar. Sultan'a editörlük yaptığı Doğunun Kutsal Kitapları'nı takdim eder ve Sultan Abdülhamid de Müller ailesine çeşitli hediyeler verir. Müller İngiltere'ye döndükten sonra da İstanbul'da yaşadıklarına ve Sultan'la ilgili görüşmelerine sıkça yer verir. Osmanlı aleyhine zamanla Batı kamuoyunda değişen ortam Müller'in düşüncelerinde de değişikliğe neden olur. Ancak bu defaki tahlilleri tamamen siyah veya beyaz değildir. İstanbul'da gördüklerinden dolayı düşüncelerinde gri tonlar oluşmuştur. Bu anlamda Max Müller'in İstanbul ziyareti, oryantalist bakışa ve ötekini anlama açısından sahadan alınan verilerin ne kadar önemli olduğuna büyük katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Max Müller, Dinler Tarihi, Osmanlı, İstanbul, Sultan Abdülhamid, Oryantalizm.

Abstract

Max Müller is one of the most important religious researchers of 19th century England. Considered as the History of Religions founder, Müller draws attention with his studies on Eastern Religions. The general perspective of his comments on Islam and Turks is similar to this. His negative thoughts about Turks are mostly related to the domination of the Ottomans in Anatolia and the Balkans. However, Müller's visit to Istanbul and Bursa with his wife in 1893 eliminated many of his prejudices but not all. In this visit, Müller meets with Sultan Abdülhamid and establishes a warm relationship. He presented the Sacred Books of the East to the Sultan, which he edited, and the Sultan Abdülhamid gave various gifts to the Müller's family. After returning to England, Müller frequently mentions his experiences in Istanbul and talks with the Sultan. During the deprecation of Western media about the Ottomans, Müller's thoughts changed. However, this time his analyzes are not entirely black or white. Due to what he saw in Istanbul, gray tones were formed in his thoughts. In this sense, Max Müller's visit to Istanbul makes a significant contribution to the orientalist perspective and the importance of the data taken from the field in terms of understanding the other.

Keywords: Max Müller, History of Religions, Ottoman, Istanbul, Sultan Abdul Hamid, Orientalism.

Özet

Batılı Dinler Tarihçilerinden bazıları, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren farklı amaçlarla Osmanlı coğrafyasını ziyaret ettiler. Bunlardan biri de Max Müller'di. Dinler Tarihi bilim dalının kurucusu kabul edilen Max Müller, Viktorya Dönemi İngiltere'sinin önemli ilim adamlarındandı. Alman tecrübesinin Britanya'ya aktarılmasında Müller'in önemli katkısı oldu. Onun diğer önemli bir katkısı ise Doğu üzerine yaptığı araştırmalar olup, *Doğunun Kutsal Kitapları* onun zirve çalışmalarındandı. İstanbul'a ziyareti de ilmi anlamda uygunluk dönemini yaşadığı böyle bir zaman diliminde gerçekleşti. Müller'in İstanbul seyahati, hem dinlenmeye hem de bu şehirde görev yapan oğlunu ziyarete yönelikti. 1893 yılının Nisan ayının sonlarında Oxford'dan ayrılan Müller, eşiyle birlikte Mayıs ayının ortalarında İstanbul'a ulaştı. Onun İstanbul ve Bursa'yı kapsayan üç aylık ziyaretinin sonuçlarına bakıldığında turistik bir gezinin ötesinde ilmi anlamda pek çok kazanımlar sağladığı anlaşılır.

Max Müller'in ziyaretini diğerlerinden farklı kılan en önemli unsur devlet yönetiminin en tepesindeki kişi olan Sultan Abdülhamid'le görüşmesi ve onunla samimi ilişkiler kurmasıdır. İstanbul ziyaretinden bir yıl önce Müller'in, Osmanlı'nın İngiltere'deki resmi temsilcileri ile bir görüşmesi olmuştu. Londra'daki Osmanlı Elçisi Rüstem Paşa'yı ziyaret etmiş ve düzenlemek istediği Dokuzuncu Uluslararası Oryantalist Kongre'ye Osmanlı'dan temsilcilerin gönderilmesini rica etmişti. Ancak daha öncesinden aynı adı taşıyan başka bir kongre için Dr. Leitner

Summary

Some of the Historians of Religions from the West visited the Ottoman geography for different purposes since the last quarter of the 19th century. One of them was Max Müller. Max Müller, considered the founder of the History of Religions, was one of the influential scholars of the Victorian Era in England. Müller had an essential contribution in transferring the German experience to Britain. His other significant contribution was his studies on the East, and especially the Sacred Books of the East were among his peak works. When he visited Istanbul, he was at the peak of his knowledge. His trip to Istanbul was for both a rest and a visit to his son working in this city. Müller and his wife left Oxford in late April and arrived in Istanbul in mid-May 1893. Considering the results of his three-month visit to Istanbul and Bursa, it is understood that he gained many scientific gains beyond a touristic trip.

The most crucial factor that makes Max Müller's visit different from others is that he met Sultan Abdul Hamid, the Ottoman sultan, and established sincere relations with him. A year before he visited Istanbul, Müller had a meeting with the official representatives of the Ottoman in England. He visited the Ottoman Ambassador Rustem Pasha in London and asked him to send representatives from the Ottoman Empire to the Ninth International Orientalist Congress. However, as Dr. Leitner received a request for another congress with the same name, the issue was forwarded to Istanbul, and the Ministry of Education officials discussed the issue. Organizing two separate congresses turned into a nasty situation in England, and the process reached the court. So the Ottoman government to be cautious at Müller's request. Another point that caused the Ottomans to behave

tarafından istek geldiğinden konu İstanbul'a iletilmiş ve bunun üzerine Maarif Nezareti yetkilileri meseleyi görüşmüştü. İki ayrı kongre düzenleme meselesinin İngiltere'de netameli bir hale dönüşmesi ve sürecin mahkemeye intikal etmesi Müller'in isteğine Hükümetin temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın temkinli davranmasına neden olan diğer bir husus ise kongre isteğinin resmi bir kanalla değil, direkt Müller vasıtasıyla iletilmiş olmasıydı.

Müller'in İstanbul'a gelişi Osmanlı Hükümeti yetkililerinin ilgisini çekti ve Sadarettin (Başbakanlık) gönderilen yazıyla çalışmalarını hakkında ondan bilgi vermesi istendi. Bunun üzerine Max Müller, 20 Haziran 1893 tarihinde Sadarete verdiği dilekçesinde elli yıllık çalışmalarını içeren bir yazı sundu. Yazısının içeriğinde ayrıca Hinduizm'in kutsal metinlerinden Vedalar'la ilgili çalışmasından bahsetti. Oxford'dan sipariş edilen bu çalışmanın on güne kadar İstanbul'a geleceğini ve sonrasında Padişaha takdim edeceğini belirtti. Müller'in dile getirdiği diğer bir çalışması ise *Doğunun Kutsal Kitapları*'ydı. Sefaret postasıyla bir ayda ancak gelebilecek olan bu hacimli çalışmasını da İstanbul'dan dönmeden önce Sultan Abdülhamid'e hediye etmek istediğini belirtti.

Max Müller'in Sultan'la ilk karşılaşmaları Cuma Selamlığının olduğu bir günde gerçekleşti. Törenden sonra Müller ve ailesi Sultan Abdülhamid'le Yıldız Sarayında bir araya geldi. Max Müller'in Sultan'la samimi ortamda gelişen ilk buluşmasından sonra birkaç görüşme daha gerçekleşti. Farklı zamanlardaki görüşmelerinde Sultan Abdülhamid tarafından

cautiously was that the congress request was not conveyed through an official way but directly through Müller.

The arrival of Müller to Istanbul attracted the attention of the Ottoman Government officials, and he was asked to provide information about his work by Grand Vizier (Prime Ministry). In response, Max Müller presented a letter containing fifty years of his work to the Grand Vizier on 20 June 1893. He also talked about his works on the Vedas, the sacred texts of Hinduism. He stated that this work would come to Istanbul in ten days and be presented to the Sultan. Another work of Müller was on The Sacred Books of the East. He stated that he wanted to present this work, which could come in a month, to Sultan Abdul Hamid before returning from Istanbul.

Max Müller's first meeting with the Sultan took place on a Friday. After the ceremony, Müller and his family came together with Sultan Abdul Hamid at Yıldız Palace. After Max Müller's first meeting with the Sultan, several more meetings took place. During his meetings at different times, gifts and medals were presented to Müller by Sultan Abdul Hamid. The gold medal given to him drew wide attention in the Western press. Müller's last meeting took place a day before his return to England, and he presented The Sacred Books of the East to Sultan Abdul Hamid.

Sultan Abdulhamid and Müller talked on intense topics related to education and science at different times. Sultan Abdul Hamid told Müller about what he did for the education and the schools he opened in the Ottoman Empire. In return, Müller informed the Sultan about his works and scholarly studies. During their speeches, it was understood that one of Müller's French books was read by Sultan Abdul Hamid.

The trip to Istanbul also gives Müller a momentous clue about the interest

Müller'e hediyeler ve nişanlar takdim edildi. Ona verilen altın liyakat madalyası Batı basımında geniş yankı uyandırdı. Müller'in son görüşmesi ise İngiltere'ye dönüşünden bir gün önce gerçekleşti ve daha önceden sipariş etmiş olduğu *Doğunun Kutsal Kitapları*'nı Sultan Abdülhamid'e takdim etti.

Sultan Abdülhamid'le Müller'in farklı zamanlarda yaptıkları konuşmaların içeriğine bakıldığında, maarif ve ilme dair konuların yoğun olduğu dikkat çeker. Sultan Abdülhamid, Müller'e eğitimin ilerlemesi için yaptıklarından ve Osmanlı'da açtığı okullardan bahseder. Müller de yazdığı eserler ve ilmi çalışmalarına dair Sultan'a bilgiler verir. Konuşmalar esnasında Müller'in Fransızca kitaplarından birinin Sultan Abdülhamid tarafından okunduğu anlaşılmıştır.

İstanbul gezisi, *Doğunun Kutsal Kitapları*'na gösterilen ilgiye dair de Müller'e önemli bir ipucu verir. Ona göre, *Doğunun Kutsal Kitapları* sadece ilahiyatçılar arasında değil, kültürlü kesim tarafından da büyük ilgi görmektedir. İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde bunu gözlemediği gibi bizzat Sultan'ın ağzından da işitmiştir.

Max Müller, Sultan'ın da tavsiyeleri doğrultusunda İstanbul'un kültürel, dinî ve tarihî mekânlarını eşitle birlikte gezer. Ziyaretlerde kendisine Padişahın yaveri Sadık Paşa mihmandarlık yapmaktadır. Gezdiği mekânlar arasında özellikle İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne özel önem verir ve Müze Müdürü Osman Hamdi Bey'den övgüyle söz eder. Sayda şehrinde Osman Hamdi Bey'in yaptığı arkeolojik kazılar Müller'in övgüsüne mazhar olan diğer önemli bir konudur. Dinler Tarihi bilim

shown to the Sacred Books of the East. According to him, the Sacred Books of East are of great interest among theologians and other people. As he observed this during his time in Istanbul, he also heard it from the Sultan himself.

Max Müller, with the recommendations of the Sultan, traveled the cultural, religious, and historical places of Istanbul with his wife. Sadik Pasha, the assistant of the Sultan, guided his visits. Among the places he visited, he especially paid particular attention to the Istanbul Archeology Museum and praised the Museum Director Osman Hamdi Bey. The archaeological excavations carried out by Osman Hamdi Bey in the city of Sidon were another important subject praised by Müller. Müller gave an example from the archaeological studies in the Ottoman geography and criticized the Western view of the historical artifacts in the Ottoman Empire. According to him, with the support of Sultan Abdul Hamid, the art lovers in Turkey knew the historical artifacts and the Ottomans made significant efforts in this way. Westerners, however, had the right to exude the historical artifacts from Turkey, and they were not satisfied that Turkey protected historical artifacts.

By referring to the good times he experienced in Turkey, Müller said, "I did not know this part of the world," and he criticized religious viewpoints about the Turks of Western. He stated that the Western understanding of the Turks that they committed murder resulting from religious fanaticism was wrong, and even the sensitivity of Turks on this issue was superior to France. He tried to prove this claim by associating it with the events he experienced in Istanbul.

Müller also considered the Armenian Issue from a different perspective. He opposed the Armenian Issue, which was based on the thesis that Turks were

dalının arkeoloji ile ilişkisine değinirken Osmanlı coğrafyasındaki arkeolojik çalışmalardan örnek veren Müller, Batılıların Osmanlı'daki tarihi eserlere bakışım da eleştirir. Ona göre, Sultan Abdülhamid'in de desteğiyle Türkiye'deki sanatseverler tarihi eserlerin kıymetini bilmekte ve bu yolda önemli çalışmalar yapmaktadır. Ancak buna rağmen Batılılar, Türk topraklarında çıkan tarihi eserleri kaçırmayı kendilerine bir hak olarak görmekte ve Türkiye'nin bu türden tarihi eserlere sahip çıkmasından memnun olmamaktadır.

Türkiye'de yaşadığı güzel günlere atıf yaparak, "Dünyanın bu kısmından hiç haberim yoktu" diyen Müller, Batılıların Türklerle ilgili dinî bakış açılarını da eleştirir. Türklerin dinî taassupla cinayet işlediklerine dair Batılı zihin anlayışının yanlış olduğunu ve hatta Türklerin bu konudaki hassasiyetinin Fransa'dan bile üstün olduğunu belirtir. Bu iddiasını İstanbul'da bizzat yaşadığı olaylarla da ilişkilendirerek ispatlamaya çalışır.

Müller Ermeni Meselesine de farklı açıdan bakar. Batı kamuoyunda Türklerin Hıristiyanlara düşman olduğu tezi üzerine oturtulan Ermeni Meselesine karşı çıkar ve konunun dinî değil siyasî olduğunu savunur. Müller'in böyle bir çıkarımında bulunmasına sebep ise İstanbul'daki deneyimleridir. O, Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanların durumundan memnun olmasa da sorunların dış müdahalelerle değil, kendileri tarafından çözülmesi taraftardır. Bu konuda İngiltere'nin Osmanlı ile karşı karşıya gelmesini gerektirecek politikalarından kaçınması gerektiğini düşünür.

hostile to Christians in the Western public opinion. He argued that this issue was political, not religious. The reason why Müller thought that way was his experiences in Istanbul. Although he was not satisfied with the situations of the Christians in the Ottoman Empire, he supported that Christians needed to solve their problems by themselves, not by outside intervention. He thought that Britain should avoid policies that would conflict with the Ottoman.

As a result of the colonialist understanding of Victorian England, Müller's experience of Istanbul, who had an orientalist perspective, caused a change in some of his previous thoughts about the East. The reason for this change was that he lived and witnessed in Istanbul and Bursa in three months..

By referring to the good times he experienced in Turkey, "I had no knowledge from this part of the world," said Müller and he criticized religious viewpoints about the Turks of Western. He states that the Western understanding of the Turks that they commit murder resulting from religious fanaticism is wrong and even the sensitivity of Turks on this issue is superior to France. He tries to prove this claim by associating it with the events he personally experienced in Istanbul.

Müller also considers the Armenian Issue from a different perspective. He opposes the Armenian Issue, which is based on the thesis that Turks are hostile to Christians in the Western public opinion and argues that this issue is political, not religious. The reason why Müller thinks that way is his experiences in Istanbul. Although he is not satisfied with the situation of the Christians living in the Ottoman Empire, he supports that Christians need to solve their problems by themselves, not by outside intervention. He thinks that Britain should avoid policies that would conflict

Viktorya Dönemi İngiltere'sinin sömürgeci anlayışının da bir sonucu olarak oryantalist bakış açısına sahip olan Müller'in İstanbul tecrübesi, Doğu'ya dair önceki düşüncelerinin bir kısmında değişikliğe neden olur. Buna etki eden sebep ise üç aylık bir süreçte İstanbul ve Bursa'da yaşadıkları ve tanık olduklarıdır.

with the Ottoman.

As a result of the colonialist understanding of Victorian England, Müller's experience of Istanbul, who has an orientalist perspective, causes a change in some of his previous thoughts about the East. The reason for this change is that he lived and witnessed in Istanbul and Bursa in three months.

Giriş

İngiliz-Alman ilişkisi 19. yüzyılda daha çok çatışma ve rekabet alanlarına sıkıştırılmış olsa da Viktorya döneminin entelektüel hayatında Alman kültürünün güçlü etkisi vardır. Felsefe, edebiyat, klasikler, filoloji, tarih, doğa bilimleri, dinî düşünce, sanat, müzik, eğitim, politika ve ekonomi gibi pek çok konu bu etkinin içerisine girmektedir. Bu alanlarda Alman uzman tecrübesi aranmış ve böylece 19. yüzyılın İngiltere'sinde birçok alanda Almanlar istihdam edilmiştir. Max Müller'in (1823-1900) bu noktada büyük etkisi olmuştur. Uzman kişi olarak Müller'in rol model olması diğer Almanların buraya göçünü bir yandan teşvik ederken diğer yandan da kolaylaştırmıştır. Max Müller'in diğer bir rolü ise Doğu üzerine yaptığı bilimsel çalışmalardır. Özellikle Hindistan üzerine yaptığı çalışmalarıyla İngiliz emperyalizm tarihinde önemli görevler üstlenmiştir.¹

Dinler Tarihcisi, dilbilimci, oryantalist ve Hindolog gibi özelliğiyle ön plana çıkan Max Müller, 6 Aralık 1823'te küçük bir Alman dukalığı olan Anhalt-Dessau eyaletine bağlı Dessau'da doğar. Babası Wilhelm Müller (1794-1827), Yunan milliyetçiliğini desteklemek için yazmış olduğu şiiriyle meşhur genç Romantik bir şairdir. Annesi Adelheide Müller (1799-1883) ise Anhalt-Dessau'nun eyalet başkanı olan Ludwig von Basedow'un en büyük kızıdır. Bu anlamda Müller Almanya'nın seçkin bir ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir.²

¹ John R. Davis & Angus Nicholls, "Friedrich Max Müller: The Career and Intellectual Trajectory of a German Philologist in Victorian Britain", *Publications of the English Goethe Society* 85/2-3 (2016): 68-69.

² Jon R. Stone, "Müller, F. Max", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (USA: Gale eBooks, Macmillan Reference 2nd ed., 2005), 9/6234; J. R. Stone (ed.), *The Essential Max Müller : On Language, Mythology, and Religion* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 6-7.

Müller ilköğrenimini Leibniz'in de öğrenci olduğu Nicolai-Schule'de, üniversiteyi ise Leipzig Üniversitesi'nde tamamlar. Araştırmacı bir bilim adamı olmadan önce şair ve müzisyen olmayı düşünür. Ancak onun sonraki hayatı akademik çevrelerde ve din bilimi uzmanı olarak devam edecektir. Felsefe eğitimi almasına rağmen Yunanca ve Latincenin yanı sıra Arapça, Farsça ve Sanskritçede ustalaşır ve yetenekli bir dil öğrencisi olduğunu kanıtlar. 1843'te doktorasını bitirdikten sonra Berlin'e gider ve orada Franz Bopp ile Schelling'in himayeleri altında çalışmalarını sürdürür. 1845'in başlarında Eugène Burnouf'un yanında Sanskritçe öğrenmek için Paris'e gider. Burnouf'un ısrarı ve Baron Christian von Bunsen'in diplomatik desteğiyle Doğu Hindistan Şirketi ve Oxford Üniversitesi tarafından görevlendirilen Müller'den Rigveda'nın edisyon kritiğinin yapılması istenir. 24 yıl sürecek olan bu proje Müller'in tanınırlığı açısından önemli bir gelişmedir. Müller 1846'da Vedaların tüm arşivinin bulunduğu Londra'ya gider. Kısa gezileri dışında hayatının geri kalanı çalıştığı Oxford'da geçer.³

Max Müller'in daha çok ilmî amaca yönelik pek çok gezisi vardır. Bunlardan biri de İstanbul'dur. Başlangıçta dinlenme ve evlat ziyareti mahiyetinde gözüken gezinin sonuçlarına bakıldığında ilmî bir boyut kazandığı görülür. Müller bunu şöyle ifade eder: "Zira ben oraya (İstanbul'a) sadece dinlenmek için gönderilmiştim. Bu arada eski abideleri ve harabeleri seyretmekle iktifa edecektim. Burada gördüğüm eserler gözlerimin önünden geçerken bana bir şeyler anlatıyorlardı. İçlerinde saklı hatıraları açığa vuruyorlar ve ansızın sanki kuvvetli bir elektrik ışığı altında gibi bu eski binalar aydınlanıyor ve her şey meydana çıkıyordu."⁴

İngiliz elçiliğinde görevli oğlunu görme ve gezme amacıyla İstanbul'a gelen Max Müller'in Sultan'la görüşmesi, ona eserlerini takdimi ve sonradan ziyaretine dair yaptığı değerlendirmeler bu gezinin sadece turistik değil, dinî ve kültürel boyutlarıyla da ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Şu soruların cevaplarının aranması bu değerlendirmeye önemli katkı sağlayacaktır: Viktorya dönemi İngiltere'sinin sömürgecilik anlayışıyla Müller'in çalışmaları arasında nasıl bir etkileşim vardır? Osmanlı coğrafyasına ziyarette bulunan Dinler Tarihçileri kimlerdir ve Müller'in ziyaretinin onlardan farkı nedir? Osmanlı havzasında yer alan dinî ve tarihî yapılarla ilgili Müller neler

³ Jon R. Stone, "Müller, F. Max", 9/6234.

⁴ Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar-Tercüman 1001 Temel Eser (131)-, çev. Afife Buğra (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978), 110-111.

düşünmektedir? Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinî gruplara sağlanan özgürlüklere dair gözlemleri nelerdir? Uluslararası alanda yapılan toplantılarda Max Müller ile Osmanlı Devlet yetkilileri arasında nasıl bir etkileşim olmuştur? Müller'in kendi imzasıyla Osmanlı Hükümetine iletmış olduğu mektubun içeriğinde neler vardır ve Sultan'la görüşmede hangi konular ele alınmıştır? Bu ve buna benzer soruların cevapları aranırken İstanbul'dan Mektuplar⁵ isimli eser başta olmak üzere, Osmanlı Arşiv Belgeleri ve dönemin *The Times* gazetesinin verileri betimsel olarak ele alınacak ve karşılaştırmalar yapılacaktır.

1) Batılı Dinler Tarihçilerinden Osmanlı Coğrafyasına Ziyaret

Batılı Dinler Tarihçilerinden bazıları farklı birtakım nedenlerle Osmanlı topraklarında bulundular. Örneğin kutsal kavramını ön plana çıkaran Rudolf Otto, o dönem Osmanlı topraklarındaki Kudüs tecrübesinden bahseder ve Mısır'a yaptığı seyahatte de Müslümanlar ve Kıpti Hıristiyanlar hakkında değerlendirmelerde bulunur. Onun Kıpti Hıristiyanlarla ilgili değerlendirmeleri olumlu iken, Kahire'de karşılaştığı Müslüman dervişlerle ilgili değerlendirmeleri ise olumsuzdur. Otto'nun bu bakışı dinlerle ilgili genel değerlendirmelerinde İslam'la ilgili tutumunu yansıtmaktadır; çünkü o, dinler arasında İslam'a daha az sempati ile bakmaktadır.⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Darülfunun'unda 1925-1931 yılları arasında dersler veren Dinler Tarihçisi Dumezil altı yıllık dönemde ilmî anlamda büyük izler bırakır.⁷ Dinler Tarihçilerinden Söderblom'un İstanbul ziyareti (1911) daha dikkat çekici olup, kiliseler arası ilişkiler anlamında önemli sonuçlar doğurur. Söderblom, din bilimleri çalışmaları ve ekümenik amaçları kapsayan pek çok konferans için sırasıyla Stockholm, Paris, Basel, Northfield ve Amsterdam gibi farklı Batılı

⁵ Max Müller'in eşi Georgina Müller tarafından yazılan *İstanbul'dan Mektuplar* isimli eserde yer alan 16 mektuptan dört tanesi Max Müller tarafından yazılmıştır. *The Times* gazetesinde yer alan bilgiye göre, Max Müller'in yazdığı mektuplar şu konuları içermektedir: 1) Bridge of Galata, 2) Teaching of Prophet, 3) New Museum and the Splendid Sarcophagi, 4) Hasan and Husain. Bkz. *The Times*, "Letters From Constantinople", April 22, 1897:7.

⁶ Philip C. Almond, "Rudolf Otto: Life and Work", *Journal of Religious History* 12/3 (June 1983): 308.

⁷ Fuat Aydın, "Dârü'l-fünûnun İlk Dinler Tarihçisi Georges Dumezil ve "Tarih-i Edyân Dersleri"", *Darülfunun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (2010): 263-276; Cengiz Batuk, "Georges Dumezil ve Türk Dinler Tarihindeki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010): 87-111.

ülkelere gider. Uluslararası Öğrenci Hareketi kapsamında katıldığı İstanbul'daki konferansı da bunlardan biridir.⁸ İtalya üzerinden önce Atina, daha sonra İstanbul'a gelen Söderblom'un ziyareti daha çok ekümenik amaca yöneliktir. Önemli sayıda katılımcının⁹ bulunduğu Robert Koleji'nde bir konferans verir ve "Tanrı'nın insanlığa kendini nasıl vahyettiği" konusuna değinir. Azınlık cemaat mensuplarının din ve modernizm ile ilgili sorularını da yanıtlar. Konferansının büyük bir dikkat ve saygıyla dinlenmesi ve Avrupa'da alışık olduğu şekilde İstanbul'da bir protestonun meydana gelmemesi onun hatırında kalan güzel şeylerdendir.¹⁰

1.a) Söderblom'un İstanbul İzlenimleri ve Hıristiyan Birliği

Söderblom'un İstanbul'daki izlenimleri ve yaptığı bir takım görüşmeler, sonraki ekümenik çabalarına büyük katkı sağlar.¹¹ İçerisinde pek çok Asya kökenlilerin de bulunduğu Hıristiyan liderlerin yeni jenerasyonunun vizyonundan ve yaptıkları faaliyetlerden etkilenir. İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde başka fırsatlar da elde eder. Doğu Kiliseleriyle yakın teması ve Ortodoks din adamlarıyla yaptığı görüşmeler önemli kazanımlarındandır. Özellikle Halki Adası'ndaki Ortodoks Teoloji Okulunun Rektörü Germanus ile bir araya gelmesi ekümenik çalışmalar anlamında sonraki dönemler için belirleyici etki yapacaktır.¹² Hatta onun Robert Koleji'ndeki konferansının İstanbul'daki kiliseler arasında uzlaşma ortamına katkı yaptığı da söylenebilir. Çünkü Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen Protestan faaliyetlerine en fazla tepki veren dinî gruplar Ermeniler ve Rumlardır. Dolayısıyla farklı pek çok konuda Rum dinî liderlerin Protestanların faaliyetlerini engellemek istedikleri ve hatta bu konuda Osmanlı Hükümetine şikâyet

⁸ Eric J. Sharpe, "The Legacy of Nathan Soderblom", *International Bulletin of Missionary Research* 12/2 (April 1988): 66.

⁹ Nathan Soderblom: *Called to Serve* isimli eserde katılımcıların sayısının 248 olduğu belirtilir. Bunlardan 70'i bayandır. Bkz. Jonas Jonson, *Nathan Soderblom: Called to Serve* (USA: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016), 163.

¹⁰ Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, 2. bs. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 310-311; Jonson, *Nathan Soderblom: Called to Serve*, 165.

¹¹ Jörg Mathias, "Unity in Christ or Pan-Europeanism? Nathan Söderblom and the Ecumenical Peace Movement in the Interwar Period", *Religion, State & Society* 42/1 (March 2014): 7, 11; Bkz. World Council Churches, "Nathan Söderblom - the man who "envisioned a new way of being church", erişim: 14.09.2020, <https://www.oikoumene.org/news/nathan-soderblom-the-man-who-envisioned-a-new-way-of-being-church>.

¹² Jonson, *Nathan Soderblom: Called to Serve*, 165.

buldukları arşiv belgeleriyle de sabittir.¹³ Ancak Söderblom'un konferansı sürecinde Rum Patriğinin de olumlu bir tavır takındığı görülmektedir. Bu anlamda Ortodoks Rum Patriği Söderblom'un konferansına ilgi göstermiş ve hatta bu konferansı kutsamıştır.¹⁴

Söderblom'un İstanbul'a gelişi, ilk defa Müslüman bir ülkeyi ziyaret etme bağlamında da ayrı bir önem taşır. O güne kadar Hıristiyanlık dışındaki dinlere dair edindiği bilgiler, daha çok üniversite kütüphanelerinden veya misyonerlerden gelen bilgilere dayanıyordu. Kişisel anlamda Yahudilerin dışında farklı din mensuplarıyla da fazla bir etkileşimi olmamıştı. Bu anlamda İstanbul'daki gözlemleri onun için ayrı bir önem arz etmekteydi. Ancak şehirdeki Müslümanlarla ilgili bir takım gözlem ve değerlendirmelerde bulunmasına karşın, onlarla fazla bir irtibat kurduğu söylenemez. Bazı Rum ve Türk entelektüellerinden oluşan bir gruba bilim ve kurtuluşa dair bir konferans vermiş, ancak onlarla da fazla yakın bir temasa geçmemişti. Şehirdeki İslam eserlerine de fazla ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. Ayasofya'yı ziyaret ettiği ve kilisenin camiye çevrilmesi ile ilgili olumsuz fikirler ortaya koyduğu belirtilmektedir.¹⁵

Söderblom'un İstanbul ziyareti Max Müller'inki ile karşılaştırıldığında hem sebep hem de sonuçları bakımından farklılıkların olduğu görülür. Söderblom'un gezisi daha çok Hıristiyanların birliği temeli üzerine oturmuşken, Müller'inki oğlunu görme ve bu doğrultuda gelişen bir geziye yönelikti. Ancak Müller'in gezisi boyunca tarihî yerleri ziyareti, Müslüman kişilerle bir araya gelmesi ve onlarla yaptığı görüşmeler, ilmî pek çok sonuçları ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan Söderblom Ortodoks Kilisesinin en yüksek din adamları ile bir araya gelirken, Müller devletin en yüksek makamındaki kişilerle görüşmüştür. Özellikle Sultan Abdülhamid'le görüşmesi ve ona eserlerini takdimi hem karşılıklı etkileşim hem de önyargıların giderilmesi açısından dikkat çekicidir.

2) Max Müller'in İstanbul'a Yolculuğu

Max Müller'in İstanbul'a gelişi ve şehirdeki izlenimleri yazmış olduğu mektuplardan daha yakından anlaşılmaktadır. Oğlunun ateşe

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 81/58; Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS. 201/9); Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 2029/118; Babîâlî Evrak Odası (BEO.), 406/30376; Sadaret Mektubî Kalemi (A.İMKT. 21/78).

¹⁴ Jonson, Nathan Soderblom: Called to Serve, 165.

¹⁵ Jonas Jonson, Nathan Soderblom: Called to Serve, 166.

olarak İstanbul'da 15 Kasım 1892 tarihinde görevlendirilmiş olması Max Müller üzerinde duygusal etkiler bırakır.¹⁶ Bu amaçla farklı bölgelerden geçerek eşyle birlikte İstanbul'a gelmek isterler. 1893 yılı Nisan ayının sonlarında Oxford'dan ayrılır, İtalya'ya geçerler. Venedik'te bir hafta kaldıktan sonraki durakları Atina'dır. Tarihî yerleri gezmenin yanında üst düzey Yunan devlet görevlileri ile bir araya gelen Müller, eşyle birlikte bu şehirde bir hafta kadar kalır ve Pire Limanı'ndan ayrılarak gemiyle İstanbul için tekrar yola düşerler.¹⁷ Vapurda Beyoğlu esnafından ve oğlunun arkadaşı olan Yunan bir tüccarın kızı ve eşi ile karşılaşılır. Bu kişilerle İstanbul'da buldukları zaman diliminde Beyoğlu ve Tarabya'da zaman zaman bir araya gelecekler ve güzel vakit geçireceklerdir. Adaları geçtikten sonra sisler arasında yedi tepe üzerine kurulmuş olan İstanbul onları karşılar. Hava şartlarının müsait olmamasına rağmen şehrin cazibesine kapılırlar ve hatta İstanbul onlar için şimdiye kadar gördükleri tüm ülkelerden daha güzeldir. Stockholm, Venedik ve Napoli koyunun tüm güzelliği bir bütün olarak İstanbul'da toplanmıştır.¹⁸

Marmara'dan başlayarak İstanbul'un farklı manzaralarını hayranlıkla izleyen ve Avrupa'daki pek çok şehirle karşılaştıran Müller ailesi Sarayburnu ve Galata Köprüsü derken nihayet Haliç'e ulaşırlar. Farklı kökenlerden bir araya gelmiş Osmanlı tebaası olan kişiler de onların dikkatinden kaçmaz, gemi boyunca onları izleyerek tavırları karşısında değerlendirmelerde bulunurlar. Nihayet gemi sabahleyin Haliç'e demirlediğinde oğlu ve elçilik görevlileri onları karşılar. Rıhtıma çıkınca eşyalarını elçilikte görevli iki kavasa bırakarak kendileri iki küçük Arap atının çektiği arabaya binerler ve oradan konaklayacakları Beyoğlu'ndaki otele varırlar.¹⁹ Müller ailesinin Londra'dan başlayıp farklı ülkelerin şehirlerini gezerek devam ettirdikleri uzun yolculukları varış noktası İstanbul'da nihayete erecek ve içerisinde Bursa'nın da yer alacağı üç aylık Türkiye ikameti başlayacaktır.

3) Max Müller'in Sultan Abdülhamid İle Görüşmesi

Max Müller'in Osmanlı Sultanı ile görüşmesine dair hem Osmanlı Arşivindeki belgelerde hem de Müller ailesi tarafından yazılmış olan *İstanbul'dan Mektuplar* isimli eserde ayrıntılı bilgiler yer alır. Ayrıca

¹⁶ *The Life and Letters of the Right Honourable Friedrich Max Muller*, ed. Georgina Adelaide (London: Lognmans, Green, and Co., 1903), 2/303.

¹⁷ *The Life and Letters*, 2/299.

¹⁸ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 13.

¹⁹ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 14-15; *The Life and Letters*, 2/299.

dönemin *The Times* gazetesinde de bu mektuplardan bir kısmı yayınlanmış ve geziye dair bilgiler verilmiştir.²⁰

İstanbul'dan Mektuplar'da verilen bilgiye göre, Müller ailesinin İstanbul'a gelişinden Sultan'ın bir şekilde haberi olur. Sultan'ın bundan haberdar edilmediği için gücendiği ve Cuma Selamlığında bulunmalarının gerektiği Müller ailesine İngiliz elçisi tarafından bildirilir. Bu bilginin iletildiği zaman diliminde Müller ailesinin İstanbul'a gelmelerinin üzerinden birkaç gün geçmiştir. İngiliz elçisinin tavsiyeleri doğrultusunda Cuma Selamlığının olduğu gün Müller ailesi, törenin gerçekleştiği alanda hazır bulunur ve merasim bittikten sonra Sultan'la görüşmek üzere Yıldız Sarayı'na giderler.²¹ Müller ailesi, iç içe geçmiş odalardan ilerleyerek kabul odasına alınır ve sonrasında Sultan'la görüşme gerçekleşir. Sultan iyi bir Fransızca bilmesine rağmen protokol gereği Türkçeden başka bir dil kullanmamaktadır. Görüşme esnasında Sultan Abdülhamid, Müller'le birlikte eşi ve oğluna büyük iltifat gösterir. Müller ailesinin İstanbul'a hayran kaldıklarını belirtmeleri Sultan'ı ayrıca memnun eder. Konuşmalar arasında Max Müller'in Fransızca kitaplarından birinin Sultan Abdülhamid tarafından okunduğu anlaşılmıştır. Görüşme sonunda Sultan onları kapıya kadar yolcu eder ve şahsi kütüphanesiyle, müzesini ve bahçesini görmelerini tavsiye eder.²²

Tavsiye üzerine aynı gün Müller ailesi Sultan'ın özel müzesini gezerler. İki gün sonra Max Müller ve oğlu saraya bir yemek için davet edilir. Konuşmalar esnasında Max Müller Sultan'a Yıldız Sarayı'nda kendilerine gösterilen şeylere karşı hayranlığını belirtir. Bunun üzerine Sultan ondan hususi kütüphanesini de görmesini ister ve Müller ailesi bir gün sonra Sultan'ın şahsi kütüphanesini görme şansını elde ederler. Bu konuda onlara Sultan'ın yaveri Sadık Paşa refakat etmektedir. Sultan tarafından kütüphane yetkililerine misafirlerin geleceği önceden bildirildiği için onlarla özel olarak ilgilenilmiş, el yazması Kur'an-ı Kerim ve Farsça yazma eserler, minyatür vb. eser kendilerine gösterilmiştir.²³ Kitapları inceleyen Max Müller, değerlendirmelerinde Rumca klasik yazma eserlerinin ne İstanbul'daki bu kütüphanede ne de Saraybosna'da bulunduğunu ancak yine de İstanbul dışında buna dair eserlerin varlığı ile ilgili bir izleniminin olduğunu belirtir.²⁴

Max Müller, ilk görüşmesinden sonra Sultan Abdülhamid'le sarayda kalabalık bir yemekte bir kez daha bir araya gelir ve beraber hoşça sohbet

²⁰ *The Times*, "Letters From Constantinople (Longmans)", April 22, 1897:7.

²¹ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 44-47.

²² Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 47-48.

²³ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 48-52.

²⁴ *The Life and Letters*, 2/300-301.

ederler. İlk görüşmeden sonra kendilerine mecidiye nişanı²⁵ verildiğinden Max Müller bu toplantıya madalyasını takarak gelir. Pek çok Osmanlı paşasının yer aldığı bu toplantıda Plevne Gazisi Osman Paşa ile karşılaşır ve ona “Fransızca olarak evvelce Wellington Dük’ü ve Moltke’nin ellerini sıkışmış olduğunu ve şimdi de Plevne kahramanının elini sıkıktan büyük şeref duyacağını”²⁶ belirtir.

Max Müller’in Sultan’la görüşmesi ve ondan aldığı nişana dair arşiv belgelerinin yanında dönemin basınında da önemli bilgiler yer alır. Örneğin, *Petersburg Times* gazetesinin “Max Müller Nişan Aldı” başlıklı haberinde, Sultan Abdülhamid tarafından verilen mecidiye nişanının Müller’in engin Doğu bilgisine, Doğu dinlerine ve özellikle de İslam’a duyduğu derin ilgiye karşılık olduğu belirtilmektedir. Abdülhamid’le ilgili olarak da, “biraz ılımlı, Doğulu melankolik ve muhafazakâr olan Sultan’ın İstanbul dışında eğitim görmüş, ateist ve devrimci fikirleri benimseyen kesimle çok az ortak yanı bulunduğu ve Müslümanlığa sadık bir Sultan” olduğu belirtilmektedir.²⁷

Sultan tarafından Müller’e ayrıca en değerli hazinelerden biri olan enfiye kutusu hediye edildiğine dair *The Telegraph* gazetesinde bilgi bulunmaktadır.²⁸ Enfiye kutusu, Sultan Abdülhamid’in takdim ettiği önemli hediyelerden biridir. Roma Papası başta olmak üzere yabancı pek çok lidere enfiye kutusu hediye edildiğine dair bilgi arşiv belgelerinde yer almaktadır.²⁹

3.a) Max Müller’in Eserlerinin Fihristi

İlmî anlamda Max Müller ile Sultan arasındaki görüşmeler İstanbul ziyareti esnasında gerçekleşmiş olsa da daha öncesinden Hükümetle bir irtibatın kurulduğu belgelerden anlaşılmaktadır. İngiltere elçisi Rüstem Paşa’nın yazışmalarına bakıldığında Uluslararası Oryantalist Kongreyi düzenlemek isteyen Max Müller, bu konuda Osmanlı Devleti’nden temsilcilerin gönderilmesini talep etmektedir. Ancak dokuzuncu kongrenin yapılışında ikilik yaşandığından Osmanlı Devleti bu konuda biraz temkinlidir. Çünkü daha öncesinden dokuzuncu kongrenin toplanması için Dr. Leitner tarafından istek gelmiş, hatta Sultan Abdülhamid’in bu kongreyi himayelerine almaları talep edilmiştir.³⁰ Yeni

²⁵ BOA, İrade Taltifat (İ. TAL.), 21/40.

²⁶ Georgina Max Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, 48-52, 76.

²⁷ *Petersburg Times*, “Max Muller Decorated”, June 29, 1894:3.

²⁸ *The Telegraph*, “Late Max Muller” December 15, 1900:7.

²⁹ BOA, İrade Hususi (İ. HUS. 7/38); İ. HUS. 106/82; BEO. 2119/158894; Y. A. HUS. 268/130.

³⁰ BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3., 382/2); H. Cordier, “The Statutory Ninth International Congress of Orientalists”, 2/5 (1891): 412-413.

gelişme olarak Max Müller'den böyle bir isteğin gelmesi Hükümet kanadına yansımış ve Maarif Nezareti yetkililerinin yaptığı görüşmelerde durum şöyle değerlendirilmiştir: Kongre ile ilgili istek İngiltere devleti tarafından resmi bir kanalla gelmemiştir. Gelişmeler Max Müller'in İngiltere'deki Osmanlı elçiliğine yaptığı müracaattan ibarettir. Dokuzuncu Oryantalist Kongrenin düzenlenmesinde birbirinden ayrı iki grup vardır. Bir grup vaktiyle dokuzuncu kongrenin toplanmış olduğunu iddia etmekte ve onuncu kongreyi Lizbon'da toplamaya çalışmaktadır. Max Müller taraftarı olan diğer grup ise dokuzuncu kongreyi hükümsüz kabul etmekte ve bu adla Londra'da bir kongre toplamak istemektedir. Hatta bunlardan hangisinin dokuzuncu kongre olduğunu tayin etmek üzere mahkemeye müracaatta bulunulmuştur. Ayrıca Lizbon'da toplanacak olan kongreye Osmanlı Devleti tarafından memur tayin edilmiştir.³¹

Oryantalist kongre ile ilgili yazışmaların üzerinden bir yıl geçmesinden sonra Max Müller İstanbul'dadır. Osmanlı Hükümeti tarafından daha önce hakkında bir takım yazışmaların olduğu Müller'in İstanbul'a gelişi dikkat çeker. Sultan'ın da bu konudan haberdar oluşu Müller'in ilmi çalışmalarına olan merakı artırır. Dolayısıyla Sadaret'ten gönderilen yazıda eserlerinin neler olduğuna dair bilgi vermesi istenir. Bunun üzerine Müller de 50 sene zarfında neşredilmiş olan kitaplarının fihristini Sultan'a iletmek üzere Sadaret'e sunar ve bir de mektup ilave eder. Max Müller'in 20 Haziran 1893 tarihli mektubunun içeriği şöyledir: "Zâtı Sâmiî Hazreti Sadâretpenâhîlerinin te'lifâtımın (eserlerimin) neden ibaret idüğünü anlamak arzusunu izhar buyurmuş olduklarını istihbar eyledim. Şu son elli sene zarfında neşreylediğim kütübün (kitapların) hemân mükemmel bir fihristi bu kere Oxford'dan vürûd itmiş olmağla bu fihrist leffen takdim kılındı. Brahmanların mukaddes kitabı olub melfûf fihristin dokuzuncu sahifesinde kırmızı bir hat ile işaret olunan "Veda" nâm kitabın Oxford'dan vürûdını müteakib lütfen ve tenezzülen (alçakgönüllülükle) kabul buyurulacağı taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden vaad buyurulmuşdur. Kitab-ı mezkûrun on güne kadar geleceği ümidindeyim. Fihristi leffen takdim kılınan Memâlik-i Şarkiye Kütüb-i Mukaddesi (Doğunun Kutsal Kitapları/Sacred Books of the East) tercümelerinin mecmûâsı pek ağır olduğu cihetle sefaret postasıyla gönderileceğinden dolayı müteessifim. Fakat mecmûâ-i mezkûrenin dört hafta zarfında ve Dersaadet'ten müfâratimden evvel vâsıl olacağını ümid eylemekteyim. Memâlik-i Şâhânede esnayı ikametimde hakkımda

³¹ BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT. 14-9/122).

ibraz buyrulan âsâr-ı nevâziş ve iltifât-ı mekârim-gâyât-ı hazret-i şehriyârî ile hâ'iz-i nisâb-ı bahtiyârî oldum.”³²

Max Müller'in Sultan Abdülhamid'e sunmuş olduğu 50 yıllık bilimsel faaliyetlere dair listeye bakıldığında geniş çalışmanın olduğu görülür. Farklı tarihlerde değişik yayınevlerinden çıkan kitaplarla birlikte konferanslar da listede yer almaktadır.³³

3.b) Doğunun Kutsal Kitapları'nın Sultan'a Sunulması

Sultan Abdülhamid, Müller'in kitaplarının neleri içerdiğine dair yazısını büyük bir dikkatle okumuştur. Bundan sonra Müller'in kitaplarını Sultan'a takdim etme süreci kalmıştı. Bu süreç zarfında Müller'in İstanbul'daki gezileri ve buna dair tecrübeleri aktarılmaktadır. Bir müddet sonra Max Müller'in İngiltere'den Sultan'a takdim etmek üzere istettiği *Şarkın Mukaddes Kitapları* nihayet İstanbul'a ulaşmış ve bunu takdim etmek için müsaade de almıştı. Takdim edilmek istenilen gün Sultan'ın selamlık gününe denk gelmiş, ancak Müller ailesi vapuru kaçırdıklarından geç kalmışlardı.³⁴

Selamlık Merasiminden sonra Sadık Bey onları köşke götürür ve pek çok insanın bulunduğu geniş bir salona alarak Başmabeyinci Hacı Ali Bey'e takdim eder. Max Müller beklediği sırada Sadık Bey tarafından Cemalettin Afgani ile de tanıştırılır ve ikili arasında Osmanlı'daki kavimler hakkında bir konuşma geçer. Bu arada Başmabeyinci gelerek Max Müller'in daha önce göndermiş olduğu yazıdan Sultan'ın memnun olduğunu, çok yoğun olduğu için görüşmenin o gün mümkün olmadığını ancak İstanbul'dan ayrılmalarından önce uygun bir günde çay ve yemekte tekrar görüşeceklerini belirtir. Buna karşılık Max Müller bir hafta içinde İstanbul'dan ayrılacaklarını, eğer Sultan'ın son günden önce herhangi bir gün görüşme talebi olursa müsait olduğunu Sadık Bey'e bildirir.³⁵

Sultan Abdülhamid o gün Max Müller'le görüşmeye de çok önemli bir madalya Başmabeyinci tarafından kendilerine takdim edilir. 5 Ağustos 1893 tarihli Sadaret yazısında, “İngiltere'de Oxford Darulfunun Muallimi Mösyö Max Müller'e altın liyakat madalyası verilmesi için padişah iradesi bulunduğu ve buna dair gerekenlerin yapılması”³⁶ belirtilmektedir. Üstünde, “liyâkat, sadâkat ve metânet gösterenlere tahsis edilmiştir”

³² BOA, Y. A. HUS. 276/96.

³³ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

³⁴ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 79.

³⁵ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 80.

³⁶ BOA, İ. TAL, 27/41.

yazısı yer alan liyakat madalyası, Müller ailesini çok sevindirir ve bunun kendileri için bir lütuf olduğunu belirtirler. Hatta onların edindikleri bilgiye göre Max Müller Sultan'ın hizmetinde bulunmadan bu nişanı alan ilk Hıristiyan'dır.³⁷

İstanbul'dan ayrıldıktan üç ay sonra Max Müller, *The Times* gazetesindeki "The King Of Siam As A Patron Of Buddhist Literature" başlıklı yazısında *Doğunun Kutsal Kitapları*'nın dünya çapında yaptığı etkiye değinir ve sözü Sultan Abdülhamid'le olan görüşmesine getirir. Ona göre 15 yıldır yayınlanan ve 49 cilde ulaşan bu kitaplar, sadece ilahiyatçılar ve Doğulu bilim adamları arasında değil, kültürlü sınıftan kişiler arasında da ilgi görmektedir. Müller, İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde bunu müşahade etmiş ve bizzat Sultan'ın ağzından da işitmiştir.³⁸

3.c) Doğunun Kutsal Kitapları'nın İçeriği

Doğunun Kutsal Kitapları (*Sacred Books of The East*) isimli külliyyat, Max Müller'in ilim hayatındaki uzun bir dönemi kapsayan zirve çalışmalarındandır. 1879-1910 yılları arasında yayınlanan 50 ciltlik bu çalışma, geç Viktorya döneminin iddialı editoryal projelerindedir. Max Müller kitapların yayınlanması için Oxford Üniversitesi Yayınevini ikna etmiş ve proje Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan Ofisi tarafından mali olarak da desteklenmiştir. Böyle büyük bir projenin genel editörü olmak için Müller, Oxford Üniversitesi Karşılaştırmalı Filoloji Kürsüsündeki görevinden de istifa etmiştir. Sonuçta bu çalışma onu sadece Batı'da değil, Doğu'da da önemli bir kişi haline getirmiştir.³⁹

Müller'in Sultan Abdülhamid'e sunmuş olduğu mektubun ekinde *Doğunun Kutsal Kitapları* külliyyatının içeriğine dair ayrıntılı bilgiler veren kısımlar da yer alır. Buna göre, Max Müller tarafından editörlüğü yapılmış olan külliyyat, Hindistan Devlet Sekreterinin işbirliği ve onayı ile basılmıştır.⁴⁰ Oxford yayınlarından çıkan ve editörlüğünü yaptığı bu külliyyatta Max Müller'in kendisinin de yazmış olduğu bölümler vardır. Birinci serinin 1. ve 15. ciltlerindeki Upanişadlar ve Dhammapada, ikinci serinin 32. cildinde bulunan Vedik İlahiler onun tarafından tercüme edilmiştir. Kur'an ise E. H. Palmer tarafından tercüme edilmiştir.⁴¹

³⁷ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 80.

³⁸ *The Times*, "The King Of Siam As A Patron Of Buddhist Literature", November 28, 1893:3.

³⁹ Arie L. Molendijk, "Forgotten Bibles: Friedrich Max Müller's Edition of the Sacred Books of the East", *Publications of the English Goethe Society* 85:2-3 (2016):159-169.

⁴⁰ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

⁴¹ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

Toplamda elli cilt olan *Doğunun Kutsal Kitapları* isimli külliyyatın o zamana kadar yayınlanmış olan 48 cildi listede yer almaktadır.⁴² *Doğunun Kutsal Kitapları*'nda dikkat çeken diğer bir husus da külliyyatın başında yer alan esere dair yazılardır. Bunlardan biri Ernest Renan'a aittir. İstanbul gezisi ile ilgili arkeolojiye dair bilgilerde sıklıkla dile getirdiği Renan'ın, Müller'in hayatında önemli bir yeri vardır. Müller, Sami dinleri üzerine araştırma yapan Renan'la Paris'te karşılaşır ve onunla dostluk kurarak çeşitli görüş alışverişlerinde bulunur. Bu konuşmalarda görüş birliğine vardığı konular olduğu gibi görüş ayrılığına düştüğü meseleler de vardır. Ancak bu durum onların dostluğuna herhangi bir zarar vermez. Hatta Renan ve karısı Müller'in *Comperative Mythology* isimli eserini Fransızcaya çevirir.⁴³ Renan, 11 Mayıs 1883 tarihinde Ernest Renan Academie des Inscriptions'a sunmuş olduğu raporunda da Max Müller ve *Doğunun Kutsal Kitapları* ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ona göre, Müller Avrupa ve Asya'daki en seçkin bilim adamlarıyla işbirliği yaparak büyük bir başarıya imza atmıştır. Bu işbirliği sayesinde 24 ciltten oluşan koleksiyonun ilk serisini tamamlamış ve ikinci seri ile birlikte tümünü yayınlamayı düşünmektedir. Oxford Üniversitesi de böyle bir külliyyatı yayınlamakla büyük bir saygınlık elde etmiştir.⁴⁴

Doğunun Kutsal Kitapları isimli külliyyatla ilgili başka bir yazıda ise Max Müller'in tarihî anlamda önemli bir iz bıraktığından bahsedilmektedir. Onun hiçbir eserinin hatta Rig-Veda'nın harika baskısının bile kullanışlılık ve önem açısından *Doğunun Kutsal Kitapları*'nın İngilizce türcümleri ile karşılaştırılamayacağı belirtilmekte ve Müller'in öngörüsüyle birlikte başarılı çalışmalarının değerine değinilmektedir.⁴⁵

Diğer bir değerlendirme ise Profesör E. Hardy tarafından 1887 yılında Freiburg Üniversitesi'nin açılış konferansında yapılmıştır. Karşılaştırmalı Din Çalışmalarının kendi alanında benzersiz bir girişimin sonucunda gerçekleştiğini belirten Hardy, Max Müller'in buradaki önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre, 1874 yılında Londra'da yapılan Uluslararası Oryantalist Kongrede *Doğunun Kutsal Kitapları*'nın çevirisi Max Müller'in önerisiyle ortaya atılmıştır.⁴⁶

⁴² BOA, Y. A. HUS. 276/96.

⁴³ İbrahim Ethem Karataş, Max Müller: Hayatı, Eserleri ve Dinler Tarihindeki Yeri (Doktora Tezi: İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006), 21-22, 160-161.

⁴⁴ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

⁴⁵ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

⁴⁶ BOA, Y. A. HUS. 276/96.

4) Max Müller'in Dönüşünden Sonra İstanbul'a Dair Yazıları

Max Müller İstanbul'daki gezisine ara vererek bir müddet Bursa'da kalır. Burada cami ve türbe gibi pek çok tarihî eseri ailesiyle birlikte ziyaret eder. Bursa'dan yazdığı mektuplara bakıldığında dolu dolu bir ziyaret süreci geçirdiği ancak yorulduğu anlaşılmaktadır. Havanın sıcak oluşuna dair serzenişlerine rağmen Bursa'nın ikliminden hoşlanmıştır. Bir müddet daha Bursa'da kalmayı ve ardından Almanya üzerinden İngiltere'ye dönmek istediğini söyler. Bu arada ilmî çalışmalardan bahseder. Gifford derslerinin dördüncü cildini bitirmek için çok çalışmak zorunda olduğunu belirtir.⁴⁷

Max Müller 10 Ağustos 1893 tarihinde İstanbul'dan ayrılacaktır. Bunun için Sultan'la son bir kez görüşmek için saraydan haber bekler. Ancak Sultan Abdülhamid biraz hasta olduğu için hemen görüşme gerçekleşmez. Saraydan gelecek haber beklentisi içerisindeyken 9 Ağustos'ta Sultan'ın onları huzura kabul edeceğine dair bilgi kendisine ulaşır. Daha sonra Max Müller, eşi ve oğlu ile birlikte Sultan'la görüşür. Sultan Abdülhamid sohbetinde Müller'e Osmanlı Devleti'nde açtığı okullardan ve eğitimin ilerlemesi için yaptıklarından bahseder. Müller de ona yaveri Sadık Bey'in kendileri ile çok iyi ilgilendiğini söyler ve bir müddet sonra Sultan'ın verdiği hediyelerle birlikte ayrılırlar.⁴⁸

İstanbul'u kast ederek, "Dünyanın bu kısmından hiç haberim yoktu" diyen Max Müller üç ay boğazın güzelliklerini birebir yaşamıştır. Sabahları penceresini açtığında parlak güneş ve denizin temiz havasını almaktadır. Çok yorgun ve sinir rahatsızlığı dolayısıyla acı çekerek geldiği İstanbul'da hastalıkları dinmiş ve İngiltere'ye döneceği için üzüntü duymaktadır.⁴⁹

Doğu Ekspresi ile İstanbul'dan ayrılan Max Müller daha sonra Macaristan'a gider ve orada Profesör Vambéry'nin rehberliğinde iki gün Budapeşte'yi gezer. Ardından Vambéry ile birlikte kırk yıldır görmediği Viyana'yı ziyaret eder. Max Müller daha sonra Almanya'ya ve eski üniversitesi Leipzig'e gider.⁵⁰

Müller İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir yandan farklı Avrupa şehirlerini gezerken diğer yandan da İstanbul'da yaşadıklarına dair yazılar kaleme alır. Hintli şair, yazar ve sosyal reformcu olan arkadaşı Behraji Mervanji Malabari'ye Leipzig Üniversitesi'nde bulunduğu sırada

⁴⁷ The Life and Letters, 2/301.

⁴⁸ Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 162.

⁴⁹ The Life and Letters, 2/301.

⁵⁰ The Life and Letters, 2/302.

mektup yazar. Mektubunda Hindistan'daki duruma dair değerlendirmelerde bulunur. Onaylamadığı bazı reformlar olsa da hayatı boyunca Hintli bir reformcu ve liberal bir bakış açısına sahip olduğunu ancak Hindistan'da özerklik düşüncesini benimsemediğini belirtir. Bu arada sözü İstanbul'a ve Sultan'a getirir. *Doğunun Kutsal Kitapları*'na ve Hıristiyanlık'la İslam arasındaki ilişkilere dair Sultan Abdülhamid'le çok ilginç sohbetler yapmıştır. Ona göre, Sultan zeki, hoşgörülü ve iyi kalpli bir adamdır. Tatil Müller'e çok iyi gelmiş ve artık Oxford'daki kitaplarının arasına, İngiltere'ye dönmek istemektedir.⁵¹ Müller'in bu yorumları İstanbul'a gelmeden iki ay öncekiyle karşılaştırıldığında düşüncelerinde önemli değişikliklerin olduğu anlaşılır. 23 Mart 1893 tarihinde İstanbul'daki oğluna gönderdiği mektubunda Türklerden yarı barbar olarak bahsetmektedir.⁵²

Max Müller ilerleyen yıllarda da Osmanlı ile ilgili değerlendirmelerine devam eder. Bu konuda özellikle Ermeni olayları ile ilgili olarak İstanbul'daki oğlundan bilgiler almaktadır.⁵³ Ayrıca İngiltere'deki basında Osmanlı aleyhine Ermenilerle ilgili haberler sıklıkla yer almaktadır.⁵⁴ Bu durum Max Müller'in düşünce yapısında olumsuz bir etki bırakır. Osmanlı Devleti'nin resmi yetkilileri hem İstanbul'da hem de Londra'da Max Müller'i yakinen tanıdıklarından Hükümet tarafından onun Ermenilerle ilgili düşüncelerine dair kulak kabartılır.⁵⁵

Müller, Ermeniler temelinde Osmanlı Devleti ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olsa da Hıristiyanlarla ilgili meselelerde rasyonel açıdan İngiltere'nin kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini belirtir. Müller, hem Osmanlı hem de Osmanlı tebaası olan Hıristiyanlara olan eleştirisini ve İngiltere'nin onlar için savaşmayacağını, bunun için kendilerinin organize olmaları gerektiğini şu ifadelerle belirtir: "Türk sorunu Türklerle Hıristiyanlar arasında çözümlidir. Keşke Türk İmparatorluğundaki Hıristiyanlar daha iyi olsa, ancak yöneticileri gibi onlar da yozlaşmış görünüyorlar."⁵⁶ Müller ayrıca Osmanlı Hükümeti ile Ermeniler arasındaki gerginliğin Hıristiyanlığa düşmanlık bağlamında değerlendirilemeyeceğini belirtir.

⁵¹ *The Life and Letters*, 2/303.

⁵² *The Life and Letters*, 2/294.

⁵³ *The Life and Letters*, 2/350, 365.

⁵⁴ *The Times*, "The Armenians In Turkey", August 24, 1893:3; *The Times*, "The Armenian Question", December 31, 1894:5; *The Times*, "The Armenian Question", February 13, 1895:5; *The Times*, "The Armenian Question", September 28, 1895:5.

⁵⁵ BOA, HR. SFR. 3, 417/73.

⁵⁶ *The Life and Letters*, 2/332-333.

İstanbul'daki izlenimleri kanaatinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. “Bunu⁵⁷ değiştirmeyeceğim, zira o zaman durum hakikaten böyle idi ve hala öyle olduğuna inanıyorum” diyerek Ermenilerle olan gerginliğin siyasî olduğuna değinir.⁵⁸ Çünkü Max Müller olayın gidişatını sezerek Ermeni ihtilalcilerini uyarılmış ve yaptıklarının pek çok Ermeninin ölümüne yol açacağını belirtmiştir. Ancak ihtilalciler Müller'i dinlemeyerek vatansaver olarak bunu yapacaklarını ve bu yolda canlarını feda etmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁹

Max Müller'in kendi adını taşıyan oğlu Max Müller İngiliz elçiliğinde ikinci dereceden kâtip olarak görevine bir müddet daha devam eder. 11 Mart 1898 tarihli Sadaret'in yazısına göre, ikinci dereceden kâtip olan Max Müller'in, Mısır'dan Suriye ve oradan Filistin'e geçeceği belirtilmekte, dolayısıyla kendisine gereken kolaylıkların sağlanması için Suriye Valiliği ve Kudüs Mutasarıflığı'na gerekli talimatların verilmesi istenmektedir.⁶⁰

5) Osmanlı'daki Arkeolojik Eserler ve Max Müller

Max Müller, İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde müze ve kütüphaneleri ziyarete büyük önem vermiştir. Sultan'ın Yıldız'daki hususi kütüphanesi ve Rumelihisarı'ndaki Ahmet Vefik Paşa Kütüphanesi bunlardan bazılarıdır.⁶¹ Ayrıca İstanbul'dan Mektuplar isimli eserin bölümlerinden birinde Max Müller'in müze ve Sayda Lahitleri ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.⁶²

Sultan Abdülhamid'in yaveri Sadık Bey, Müller'in İstanbul gezisinde ona mihmandarlık yapar. İstanbul'un eski eserleri ve tarihî yerlerini beraberce gezerler ve Müller bu geziden büyük keyif duyar. Türk topraklarının “çok kıymetli sanat hazinelerinin gömülü bulunduğu mükemmel bir maden ocağı”⁶³ olduğunu belirten Müller, Osmanlı coğrafyasındaki arkeolojik çalışmalara detaylı olarak değinir. Müze

⁵⁷ Müller, “bunu” ifadesiyle Türklerin dinî taassupla cinayet işlemediklerini kast etmektedir. Hatta diğer adi suçlarda da durum böyledir. Bir keresinde kendilerine bir arabacı kaba harekette bulunmuş ve onun hakkında hemen gereken ceza verilmiştir. Müller Osmanlı'nın bu konudaki hassasiyetinin Fransa'dan bile daha üstün seviyede olduğunu belirtir. Bkz. Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 111.

⁵⁸ Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 111.

⁵⁹ Philip Mansel, Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924, çev. Şerif Erol (İstanbul: Everest Yayınları, 2008), 448.

⁶⁰ BOA, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.). 91/22; Y. A. RES. 91/36.

⁶¹ Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 48,129.

⁶² Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 109-124.

⁶³ Georgina Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 110.

Müdürü Osman Hamdi Bey'den övgüyle söz eder ve onun arkeolojik çalışmalarındaki rolüne büyük yer verir. Ona göre, Osmanlı coğrafyasında Alman Arkeolog Schliemann'ın keşifleri büyük önem taşımaktadır. Dinler Tarihi ile arkeoloji ilişkisine değinirken Osmanlı coğrafyasında yapılan çalışmalardan da örnek verir. Türkiye'nin Hisarlık bölgesinde kazılar yapan Schliemann, kazılarının her katmanında aynı eşyaların yerleşik olduğunu, demirin bronzdan, bronzun da çakmak devrinden önce geldiğini ispatlamış ve modern anlayışa aykırı keşifler yapabilmmişti. Müller buradan yola çıkarak arkeolojinin özellikle dinle ilgili bulguları anlamaktan yoksun olduğunu ve dolayısıyla derin bir din tarihine ve bölgesel din araştırmalarına ihtiyaç duyacağını belirtir.⁶⁴

Müller'in bahsetmiş olduğu Sayda şehrindeki kazılar için Sultan Abdülhamid, Müze Müdürü Hamdi Bey'e büyük destek vermişti. Bu durumu takdir eden Müller, İstanbul Devlet Müzesi'nde bulunan lâhitler ve mezarlarla rekabet edebilecek bir koleksiyonunun mevcut olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu eserler yaygın bir şekilde tanınacak olsa British Museum'de bulunan Parthenon mermerlerinin yüzlerce hayranını Londra'ya veya Milo Venüs'ünün Paris'teki Louvre Müzesi'ne çektiği gibi, bunlar da binlerce turisti İstanbul'a çekecektir.⁶⁵

Müller'in bahsetmiş olduğu Sayda'daki (Sidon) kral mezarlarına ait lahitler tesadüfen bulunan eserlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Lübnan'ın Sayda şehri Avrupalıların kazı merkezlerinden biridir. 1855 yılında Sidon Kralı Tabnit'in oğlu II. Eshmunazar'ın mezarı bu bölgede bulunur ve sonrasında Paris'teki Louvre Müzesi'ne nakledilir. Bu lahidin tarihçesini öğrenmek için Fransız Ernest Renan bölgeye gönderilir. 1864 yılına kadar yapılan kazılarda ekibiyle birlikte Renan, Sayda civarında 27 lahit çıkarır ve ardından bölgede kazılara uzun dönem ara verilir.⁶⁶ Ancak sonradan bölgenin yakınında başka önemli lahitlerin de olduğu ortaya çıkacaktır. Bu dönemde Fransızlar değil, artık Osman Hamdi Bey ön plandadır. Lahitlerin bulunması ve konunun Osman Hamdi Bey'e iletilmesine kadar geçen süreç de ilginçtir. Sayda'da yaşayan Mehmet Şerif Efendi isimli bir kişi tarlasında bir kuyu bulduğunu ve kuyu içinde mezarların yer aldığını Sayda kaymakamına bildirir. Daha sonra durum İstanbul'a iletilir ve gelişmeler Müze Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından değerlendirilir. Önceden burada önemli kazıların olduğunu bilen Hamdi Bey, Sultan Abdülhamid'den almış olduğu izin ve mali

⁶⁴ Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, 60.

⁶⁵ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 114.

⁶⁶ Burcu Kutlu Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahidi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 64 (2016):3-4.

destekle Sayda'ya gider. İki ay süren çalışmalar sonunda beraberindeki heyetle 17 lahitten 10'unu İstanbul'a getirir.⁶⁷

Sayda'daki lahitlerin çıkarılması uluslararası alanda büyük etki yapar. *The Times* gazetesindeki "The Sepulchral Chambers And The Sarcophagi of Sidon" başlıklı yazıda, Hamdi Bey'in başarılı çalışmalarına değinilir ve getirilen lahitlerin incelenmesi için Sayda'daki Fransız misyonerlerine izin verildiği belirtilir.⁶⁸ Sayda'daki lahitlerin bulunması Osman Hamdi Bey'i de uluslararası bir üne kavuşturmuş, 1903 yılında vefat ettiğinde *The Times* gazetesi "Hamdi Bey" başlığıyla onun ölümünden, müzeciliğinden ve Sayda'daki başarılı kazılarından bahsetmiştir.⁶⁹

The Times gazetesinin haberinden anlaşıldığı üzere Sayda'da bulunan lahitler yabancı devletlerin merakını celb etmek yanında iştahını da kabartmıştır. Hatta zaman zaman Sultan Abdülhamid'den müzedeki bazı eserlerin kendilerine verilmesi talebinde bulunulmuştur. Bunlardan biri de Paris'teki Louvre Müzesi'nin müdürüdür. Müze müdürü M. Heuzey, İstanbul'a gelerek bazı kitabelerin verilmesine dair aracılık yapması için Fransız elçiye yalvarması sonucunda, konu Sultan'a iletilmişse de Hamdi Bey buna karşı çıkmıştır.⁷⁰ Bu durumu yakından gören Müller de, "Bu büyük keşfe Renan'dan daha ziyade hiç kimse sevinememiştir denilebilir. "Kıskançlık ve haset hislerinden tamamiyle sıyrılmış bulunan Renan, bu başarılı Türk âlimini ilk tebrik edenler arasında bulunmakta idi." diyerek Osman Hamdi Bey'den övgüyle söz etmiş ve Renan'ın yaklaşımını beğenmiştir.⁷¹

Müller'e göre, Mehmet Şerif Efendi kazmasını vurduğu sırada o yerlerin mukaddes bir toprak olduğunu kendi de bilmiyordu. Ancak kulaktan yayılan söylentiler doğrultusunda buranın vaktiyle eski bir mezarlık olduğu belirtilmiş ve Ernest Renan da bir zamanlar bu bölgede kazı yapmıştı. Eğer bu lahitleri Renan bulmuş olsaydı, Fransa'da büyük bir zafer elde etmiş olur ve bunları Louvre Müzesi'ndeki eski Eshmunezar Lahiti'nin yanına yerleştirmiş olurdu. Hali hazırda Louvre müzesinin en kıymetli hazinelerinden olan Eshmunezar lahdi Hilaliye'nin iki kilometre güneyinde bulunmuş, Hamdi Bey tarafından çıkarılan Eshmunezar'ın

⁶⁷ Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi", 5.

⁶⁸ *The Times*, "The Sepulchral Chambers And The Sarcophagi of Sidon", July 21, 1887:10.

⁶⁹ *The Times*, "Hamdi Bey", February 26, 1910:13.

⁷⁰ *The Times*, "Recently Discovered Babylonian Antiquities", August 12, 1896:14.

⁷¹ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 114.

babası, Sayda Kralı Tabnith'in lahdi ise İstanbul'daki müzede yer almaktaydı.⁷²

Paris ve İstanbul'da bulunan Sidon'un baba oğul lahitlerine atıfta bulunan Müller, ayrıca bölgedeki diğer Hıristiyan mezarlarından bahsetmektedir. Müller'e göre, İskender ve Kleopatra'nın mezarlarının da aynı bölgede bulunduğu dair gazetelerde yer alan bilgiler tamamen uydurmadır. Gerekçesi de, İskender Babil'de ölmüş ve cesedi Mısır'a götürülmüştür. Onu son defa Augustus İskenderiye'de görmüş ve ondan sonra da gören olmamıştır. Sayda'ya taşındığına veya orada görüldüğüne dair hiçbir kimse tarafından da bir şey söylenmemiştir.⁷³ İskender Lahdi'nin orijinalliği bir dönem tartışma konusu olsa da Arkeoloji Müzesi'ndeki lahdin İskender'e ait olduğuna dair bilimsel çalışma da mevcuttur.⁷⁴

Müze de daha pek çok değerli koleksiyonların bulunduğu bahseden Müller, Babil, Akat ve Hitit yazıları bulunan bu eserlerin iyi tanzim edilip üzerlerine yazılar yazılsa daha faydalı olacağını söylemiş ve son olarak da bu buluşlardan söz eden kimselerin Türk arkeoloğu Hamdi Bey'i ve onun hamisi Sultan Abdülhamid'i daima saygı ve minnetle anacaklarını belirtmiştir.⁷⁵

Müller arkeoloji konusunda Batılıların Osmanlı'ya bakışını eleştirir. Ona göre Batılılar Türkiye'nin arkeolojik hazinesine sahip çıkmasından dolayı homurdanmakta hatta Türk topraklarında çıkan bütün tarihî eserleri kaçırmayı kendilerine bir hak olarak görmekte dirler. Hâlbuki Türkiye'de yetişen sanatseverler bu işin kıymetini bilmekte ve bu yolda büyük gayretler sarf etmektedirler. Sultan Abdülhamid de buna büyük destek vermektedir.⁷⁶

Sayda'daki lahitlerin keşfine uluslararası alanda büyük ilgi gösterildiği gibi, Osmanlı Arşiv Belgelerine bakıldığında lahitlerin ilk bulunma aşamasından itibaren İstanbul'a nakledilmesi, korunması ve yeni mekânına yerleştirilmesi sürecinde devletin büyük gayretler sarf ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı'nın başka coğrafyalarında yer alan dinî anlamda lahit ve kitabelerin içeriklerine dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Hatta bunlardan bir kısmı Hıristiyanlığın ilk dönemine kadar giden ve kilise tarihinde önemli ayrıntıları içeren lahitlerdir.⁷⁷

⁷² Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 115.

⁷³ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 121.

⁷⁴ Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi", 1-26.

⁷⁵ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 121.

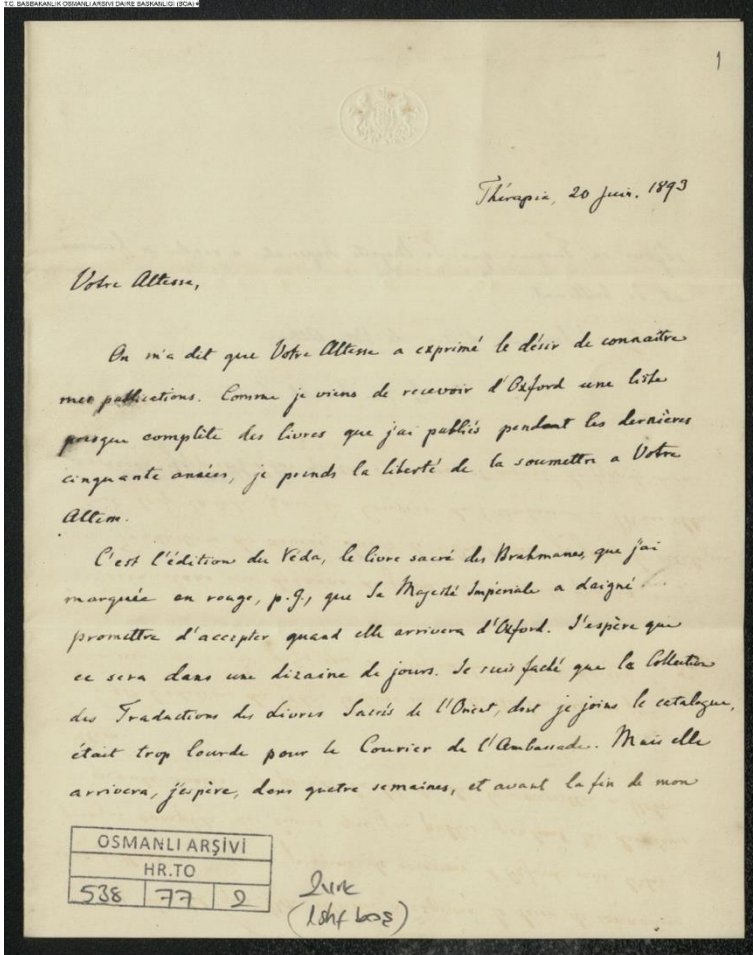
⁷⁶ Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 113.

⁷⁷ BOA, MF. MKT. 131/59; *İrade Dâhiliye* (İ. DH.), 1038/81689.

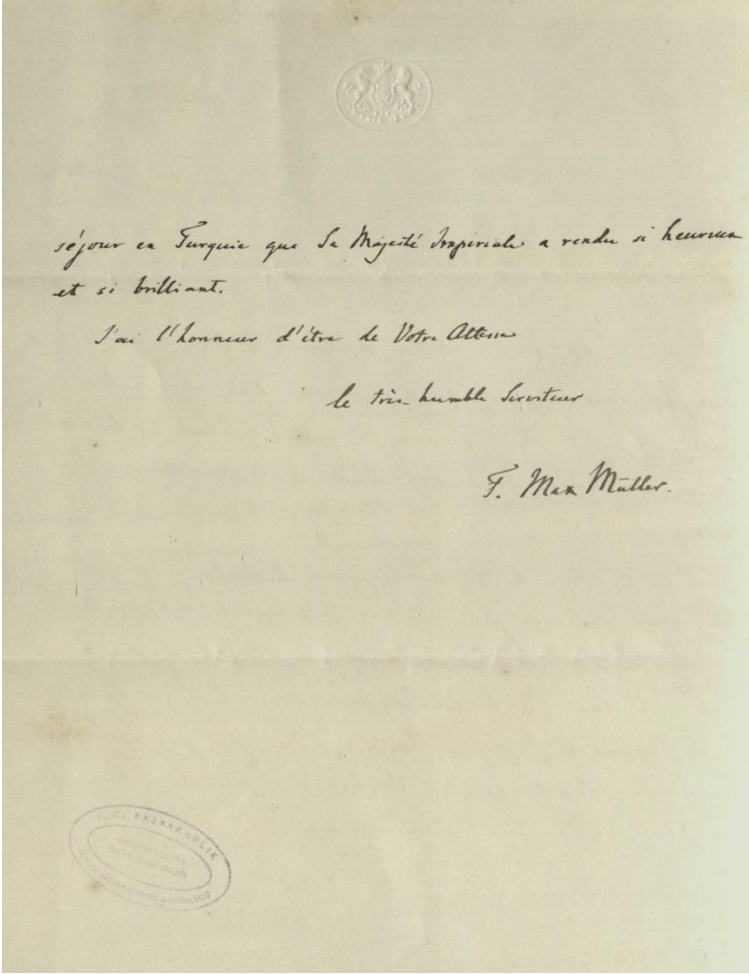
Sonuç

Dinler Tarihinin kurucusu sayılan Max Müller, din bilimleri alanına yeni bir disiplin kazandırmış ve dinlerin araştırılmasında farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Almanya'dan İngiltere'ye ve oradan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada bunun izleri yakından görülebilir. Müller'in İstanbul ziyareti, amacının çok ötesinde kazanımlar sağlamış ve tümüyle olmasa da önceki düşüncelerinin pek çoğunu değiştirmiştir. Bu anlamda onun ziyareti diğer Dinler Tarihçilerinin ziyaretinden oldukça farklıdır. İngiltere'den İstanbul'a geliş sürecinde ve dönüş yolunda yazmış olduğu mektuplarında Müller, önemli değerlendirmelerde bulunur. Ona göre, Batıların yaygın anlayışının zıddına Osmanlı Devleti dinî ve tarihî eserlere sahip çıkmakta ve Osmanlı'da herhangi bir yabancı düşmanlığı bulunmamaktadır. Ailesinin etkisiyle oluşan Yunan romantizmini devam ettirse de Ermeniler meselesini bir Hıristiyan düşmanlığı olarak değil, siyasî bir sorun olarak görmektedir. Onun bu türden kanaatlerinin oluşmasında İstanbul ziyaretinin ve bu şehirdeki gözlemlerinin büyük etkisi vardır.

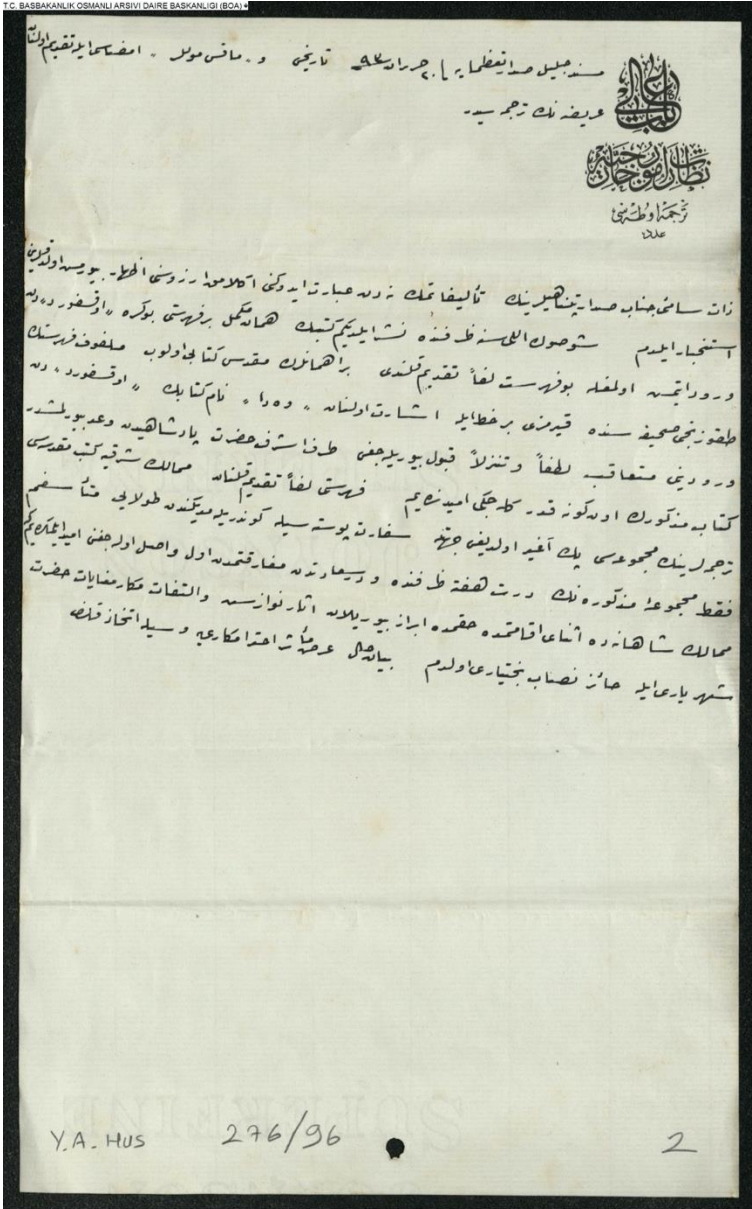
EKLER

HR.TO.00538.00077.002

Max Müller'in kendi imzasıyla Sadaret'e vermiş olduğu 20 Haziran 1893 tarihli yazı, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Terceme Odası (HR. TO.) 538/77).

Y.A.HUS.00276.00096.002

Max Müller'in kendi imzasıyla Sadaret'e vermiş olduğu 20 Haziran 1893 tarihli yazısının Osmanlıca tercemesi, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.). 276/96.

Kaynakça

- Alıcı, Mustafa. *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*. 2. bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Almond, Philip C. "Rudolf Otto: Life and Work". *Journal of Religious History* 12/3 (June 1983): 305-321.
- Aydın, Fuat. "Dârü'l-fünûnun İlk Dinler Tarihçisi Georges Dumezil ve "Tarih-i Edyân Dersleri"". *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (2010): 263-276.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Babûlî Evrak Odası (BEO)*. 2119/158894.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Babûlî Evrak Odası (BEO)*. 406/30376.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.)*. 2029/118.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3.)*. 382/2.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3.)*. 417/73.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Dâhiliye (İ. DH.)*, 1038/81689.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Hususi (İ. HUS.)*, 106/82.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Hususi (İ. HUS.)*, 7/38.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Taltifat (İ. TAL.)*, 21/40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Taltifat (İ. TAL.)*, 27/41.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.)*, 14-9/122.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.)*, 131/59.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Sadaret Mektubî Kalemi (A.}MKT.)*, 21/78.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)*, 201/9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)*, 268/130.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)*, 276/96.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.)*, 91/22.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.)*, 91/36.
- Batuk, Cengiz. "Georges Dumezil ve Türk Dinler Tarihindeki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010): 87-111.
- Cordier, H. "The Statutory Ninth International Congress of Orientalists". 2/5 (1891): 411-433.
- Davis, John R. & Nicholls, Angus, "Friedrich Max Müller: The Career and Intellectual Trajectory of a German Philologist in Victorian Britain". *Publications of the English Goethe Society* 85/2-3 (2016): 67-97.
- Dilbaz, Burcu Kutlu. "Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 64 (2016 Aralık):1-26.

- Jonson, Jonas. *Nathan Soderblom: Called to Serve*. USA: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016.
- Karataş, İbrahim Ethem. *Max Müller: Hayatı, Eserleri ve Dinler Tarihindeki Yeri*. Doktora Tezi: İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
- Mansel, Philip. *Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*. Çev. Şerif Erol. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.
- Mathias, Jörg. "Unity in Christ or Pan-Europeanism? Nathan Söderblom and the Ecumenical Peace Movement in the Interwar Period". *Religion, State & Society* 42/1 (March 2014): 5-22.
- Molendijk, Arie L. "Forgotten Bibles: Friedrich Max Müller's Edition of the Sacred Books of the East". *Publications of the English Goethe Society* 85:2-3 (2016): 159-169.
- Müller, Friedrich Max. *The Life and Letters of the Right Honourable Friedrich Max Muller* - Edited by his wife Georgina Adelaide. London: Lognmans, Green, and Co., 1903, 2/318.
- Müller, Georgina Max. *İstanbul'dan Mektuplar-Tercüman 1001 Temel Eser (131)*. Çev. Afife Buğra, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.
- Petersburg Times*, "Max Muller Decorated". June 29, 1894:3.
- Sharpe, Eric J. "The Legacy of Nathan Soderblom". *International Bulletin of Missionary Research* 12/2 (April 1988): 65-70.
- Stone, J. R. (ed.). *The Essential Max Müller : On Language, Mythology, and Religion*, New York: Palgrave Macmillian, 2002.
- Stone, Jon R. "Müller, F. Max". *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones, USA: Gale eBooks, Macmillan Reference 2nd ed., 2005, 9/6234-6237.
- The Life and Letters of the Right Honourable Friedrich Max Muller*. Ed. Georgina Adelaide Müller. London: Lognmans, Green, and Co., 1903, 2/23-24.
- The Telegraph*, "Late Max Muller". December 15, 1900:7.
- The Times*. "Hamdi Bey". February 26, 1910:13.
- The Times*. "Letters From Constantinople (Longmans)". April 22, 1897:7.
- The Times*. "Letters From Constantinople". April 22, 1897:7.
- The Times*. "Recently Discovered Babylonian Antiquities". August 12, 1896:14.
- The Times*. "Sanskrit And The Indian Civil Service". April 22, 1876:13.
- The Times*. "The Armenian Question". December 31, 1894:5.
- The Times*. "The Armenian Question". February 13, 1895:5.
- The Times*. "The Armenian Question". September 28, 1895:5.
- The Times*. "The Armenians In Turkey". August 24, 1893:3.
- The Times*. "The King Of Siam As A Patron Of Buddhist Literature". November 28, 1893:3.
- The Times*. "The Sepulchral Chambers And The Sarcophagi of Sidon". July 21, 1887:10.
- World Council Churches, "Nathan Söderblom – the man who envisioned a new way of being church". Erişim: 14.09.2020, <https://www.oikoumene.org/news/nathan-soderblom-the-man-who-envisioned-a-new-way-of-being-church>.